

МІФИ І РЕАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У представленій статті автор намагається довести, що хоча українську мову Європа знає не так, як мови інших народів, однак важливо відзначити: майже всі автори, які висловлюються про неї, є одноставними в оцінці – мова ця ніжна, поетична, мелодійна, багата, досконала, здатна до відображення найскладніших думок та почуттів, має багатий лексикон, а народ, творець цієї мови, здібний до швидкого засвоєння мов інших народів.

Ключові слова: філолог, гуманітарні науки, перекладач, східноєвропейські мови, слов'яни, лінгвостистема, мовознавство, фольклор.

В представленій статті автор пытається довести, що хоча український язык Європа знає не так, как языки других народов, однако важно отметить: почти все авторы, высказывающиеся о нем, единодушны в оценке – язык этот нежный, поэтический, мелодичный, богатый, совершенный, способный к отображению сложных мыслей и чувств, имеет богатый лексикон, а народ, создатель этого языка, способный к быстрому усвоению языков других народов.

Ключевые слова: филолог, гуманитарные науки, переводчик, восточноевропейские языки, славяне, лингвостистема, языкознание, фольклор.

In this article author is making an attempt to prove that nevertheless Europe don't know Ukrainian language the same way as they know other languages, though it must be emphasized that almost all authors who spoke about it were unanimous in its evaluation. These authors were convinced that Ukrainian language was soft, poetic, melodic, rich, perfect, able to express the most complicated thoughts and feelings, it had rich lexicon and the Ukrainians who created this language were able to master other languages quickly.

Key words: philologist, humanity sciences, interpreter, Eastern European languages, Slavs, lingual system, linguistics, folklore.

Принаймні половина жителів України переконана: якщо ми походимо з Київської Русі, то ми – руські. Тобто, ті ж росіяни. Друга половина вважає, що назву «руські» у нас просто вкрали. Зокрема ми, українці, більше руські, ніж вони, росіяни. Чи справді це так? Чи не надто просто трактуємо історію? Разом із відомими вченими – членом-кореспондентом НАН України, доктором філологічних наук, професором Григорієм Півтораком та професором Києво-Могилянської академії, доктором історичних наук Леонідом Залізником – спробуємо в цьому розібратися.

Л. Залізник вважає, що дискусія за право на спадщину Київської Русі між Україною та Росією почалася ще після падіння княжого Києва під ударами татар. Однак наукових обрисів ця теорія набула лише у XIX столітті, коли співець Російської імперії М. Карамзін у своїй праці «Історія держави Російської» сміливо трансформував етнонім «руський» у «российский» та безапеляційно назвав Володимира Святого «князем российским», його дружину – «российским воинством», а всіх південних русичів разом із киянами X ст. – «россиянами». Пізніше цю думку підхопили й інші російські історики.

Лише коли Михайло Грушевський довів, що Середнє Подністрів'я на час постанови держави Русь уже було заселене українцями, в історії принаймні «запахло» істиною. Крім того, дослідник переконливо довів, що Київська держава була утвором однієї народності – українсько-руської, а Володимиро-Московська – іншої, великоруської. Щодо київського періоду, то він перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський. До речі, Володимиро-Московська держава не була ані спадкоємицею, ані наступницею Київської, вона зросла на своєму корені. На думку Грушевського, трикутник між Дніпром, Ірпенем і Россою – це центр історичного життя нашого народу і вихідна країна його імені – Русь. Київщина під іменем Русь, Руська земля протиставляється в II-XII ст. не тільки північним та східним землям (Новгороду, Полоцьку, Смоленську, Суздалью), а й українським, навіть найближчим, нерозривно пов'язаним із полянською в одну політичну цілісність, деревлянською землею.

Так, наприклад, Святослав Ольгович із Новгорода тікає «в Русь к брату», до Києва. Полоцькі князі не слухаються Мстислава, коли він кликав «в руськую землю вь помощь». До Києва Юрій іде зі своєї ростово-суздальської землі, з ростовцями і суздальцями «на Київ, на Русь». Мстиславичі розмінюються дарунками: київський Ізяслав дає дари «оть руськихъ земель и отъ всихъ царськихъ земель», а Ростислав смоленський «что отъ верхнихъ земель и отъ варягъ». Часом у таких протиставленнях може бути сумнів стосовно того, чи «Русь» не означає собою чогось ширшого, ніж Київ – всю полудневу Русь. Але маємо факти, де Київщина під іменем Русь протиставляється Волині та Галичині: для галичан київське військо – «руське військо», київські бояре – «руські бояре»; Ізяслав, вигнаний з Києва на Волинь зі своєю дружиною, з великою вдячністю відзначається про те, що вона за ним вийшла «зъ руської землі», а при переходах із Волині на Київщину зазначає, що він вступив «в руську землю».

Але от стара деревлянська земля, що була київською волостю, протиставляється Київщині волинській як Русі. Коли Рюрик прибуває на Овруч, в деревлянщину, а Святослав, його сопровитель на київській столі, кличе його «въ Русь», до Києва, то початкове основне значення терміна «Русь» виступає ясно: Русь – це земля полян, русини – це передовсім поляне, хоча в першому значенні це слово обіймало з XI-XII ст. усю Україну, а все східне слов'янство, зв'язане з київськими князями в одну державу, під іменем руси протиставлялося іншим політичним організаціям. Назва «Русь» з'являється в Україні в другій половині IX ст. і вже з IX ст. в арабських географів воно прив'язується до Київщини. Очевидно "Русь" – це спеціальне ім'я київської околиці, полянської землі.

Домінує стара радянська версія походження українців. Тобто історія заполітизована. Невипадково проростає буйним цвітом і романтико-фантастична версія трипільського коріння українців. Хоча відомо, що культура Трипільля сформувалася 7,5 тис. років тому на території Румунії, звідки її носії просунулися на Правобережну Україну.

Для Європейської історії – це справді нонсенс, адже аналогічні Русі держави, що виникли одночасно з нею на англійських, французьких, німецьких, чеських чи польських землях, давно вважаються державами відповідних народів. Та імперські вчені проголосили Київську Русь найдавнішою стадією розвитку саме російської державності. А ми, українці, мовляв, десь із пізнього середньовіччя.

Наші предки себе називали русами. Слово «русичі» було вжите лише раз – у «Слові о полку Ігоревім» – як неологізм. А щодо мови, то в письмових джерелах Галичини, Києва, Чернігова XI – XIII століть уже очевидна українська мовна специфіка. На народному рівні "давньоруської" мови ніколи не було, а існували близькоспоріднені східнослов'янські діалекти. Серед них простежуються три праукраїнські – галицько-волинський, польський і карпатський. Провідну роль у формуванні української мови відіграв галицько-волинський діалект.

На думку професора Г. Півторака, після розпаду Київської Русі термін «Русь» не став політичною атрибуцією на українській території. Його привласнили собі росіяни. Коли резиденцію митрополита Київського і всієї Русі перенесли до Володимир-на-Клязьмі, щоб провчити Київ за його часту опозицію до Візантії, треба було якось розрізнати князівства. Тому Київське і Галицько-Волинське стали називати «Мікра Росія» («Мала Росія», тобто «Русь старша, початкова, основна, давніша»), а Залісся й Новгородщину – «Мегале Росія» («Велика Росія», що означало «Русь пізніша, похідна, новостворена»). Згодом ці назви поширилися й на світське діловодство.

Директор інституту української мови НАН України П. Грищенко вважає, що вже в період формування перших державно-територіальних утворень на теренах сучасної України наші предки користувалися письмом, укладаючи угоди, перекладаючи староболгарські й старослов'янські пам'ятки. Уже в середньовіччі у нас були розвинені поезія та документалістика, що є проявом унормованості, а унормованість – одна з характерних рис літературної мови. Коли відбулося остаточне орієнтування на народну основу і на зміну Сковороді прийшов

Котляревський, українська літературна мова нового зразка вибухнула у своєму розвитку. А те, що літературна мова має у своєму складі елементи інших мов, які ми називаємо запозиченнями, – це нормально. Такі запозичення мають усі мови.

Становлення мови – процес тривалий. Українська мова, як і низка слов'янських мов, виникла не після певної події, а на підставі консолідації певних діалектних типів протоукраїнської мови. Цей період науковці світу (!) датують кінцем VI століття, коли стався розпад єдиної слов'янської мови.

У XI – на початку XII ст. ми вже маємо пам'ятки, в яких зафіксовано риси сучасної української мови, відмінні від рис російської, білоруської, польської та інших мов. Тобто у наших найдавніших пам'ятках є елементи звукової граматичної системи, які пізніше стануть притаманними саме нашій мові. Такі риси за одне століття сформуватися не могли, процес формування був значно глибший у часі.

Щодо виникнення української мови на основі єдиної давньоруської, то це стосується лише мови письма. Писемність цього періоду справді була доволі уніфікована на всіх східнослов'янських землях, зокрема тому, що її уніфікувала Церква. Формування мови не може бути інспіроване якимось урядом, а тим паче групою зацікавлених осіб сусідської держави. Це все вигадки, спрямовані на те, аби принизити мовотворчу роль українців. Мовляв, вони такі нездалі й недолугі, що їм мусили створити й мову.

Інша річ, що період небачених утисків української мови з боку Росії збігся з часом, коли в Австро-Угорщині у зв'язку із загальними революційними рухами було закладено елементи своєї демократизації. Ці елементи поширилися і на національну меншину – українців. Тоді були створені передумови для друкування праць і художніх творів, які не дозволяли публікувати у підросійській Україні. Звідси і неправильне трактування історії створення мови на тій чи іншій території.

Тезу про колонізацію намагаються обґрунтувати, добуваючи різноманітні групи запозичень. Запозичення були, є і будуть, а надто внаслідок контактів територіально суміжних мов. Однак це не означає, що запозиченнями можна прикритися, розв'язуючи питання походження мови. Це зовсім різні речі.

Глянувши на атласи української, російської та білоруської мов, одразу побачимо, що українська у своєму розвитку мала зовсім інші шляхи. Вона не могла походити з російської, як і російська з української. Це паралельний, незалежний розвиток мов, хоча спостерігалися перехреснення і взаємовпливи. Скажімо, українська мова перехреснувалася не лише зі слов'янськими, а й з румунською, східнороманською. Проте це різні мови з різною історією.

Ступінь близькості мов визначається не тезами про "близьке" і "віддалене", а реальним зіставленням словникового, граматичного, фонетичного ладу.

Якби мови були близькі, нерозривно змішані, нам не потрібні були б перекладні словники. Про русинську мову, яку дехто вважає четвертою східнослов'янською, відзначимо, що, з погляду створення літературного стандарту, русинська мова – це нове утворення, яке виникло на базі закарпатських говірок. Науково доведено, що закарпатські говірки, як і лемківські, – генетично українські.

Починаючи з 1950-х років, з'явився проект зі створення окремої русинської мови. Щоправда, він то згасав, то відновлювався. Це була добре продумана акція, спрямована на послаблення мовної культурної цілісності України. Одні імпульси йшли з Америки, інші – з Москви. До речі, цей суто політичний проект був не єдиним, адже існував проект зі створення ятвязької (західно-поліської) мови, згідно з яким майже вся Київщина, Житомирщина, західна частина Чернігівщини, Рівненщина і Волинь мали б сформувати зону поліської літературної мови, окремої від української. Щоправда, цей проект зазнав краху.

Тим часом проект зі створення русинської мови досі фінансують із Заходу. Створено словник, граматику цієї мови, однак вони не витримують жодної критики.

Тому про ніяку четверту літературну мову східних слов'ян йтися не може. Сучасна українська мова насичена словами з Галичини, Вінниччини, Полтавщини, Черкащини... В її основі – не південно-східні говори з полтавським діалектом, як нас учили в радянські часи, а синтез південно-західних і північних говорів, який у часи Козаччини викликав найбільший мовний вибух на теренах Східної України.

Сучасна українська літературна мова насичена словами з Галичини, адже Галичина – українська етномовна територія, а не те, проти чого треба воювати. Є східноукраїнський і є західноукраїнський доплив мовних ресурсів. Не можна одні ставити на п'єдестал, а інші ганити. Намагання протиставити один мовно-культурний регіон єдиної України іншому – це політика, відома ще з Давнього Риму: "Розділяй і володаруй!"

Мова оновлюється так само, як оновлюється людина. До прикладу, словник української мови Бориса Грінченка налічує понад 60 тисяч слів, словник української мови в 11 томах (виданий в 1970-1980 роках) – понад 100 тисяч слів, новий словник української мови, над яким працює Інститут української мови НАН, матиме понад 300 тисяч слів. Це означає, що думка стрімко змінюється, насичується міриадами почуттів і відчуттів світу.

Навіть маючи статус державної, українська мова переживає непрості часи. Політики певного табору роблять усе, щоб принизити її статус, і засобами, як видається, не перебирають. Один із таких засобів – поширення науково необґрунтованих тверджень, щоб продемонструвати її вторинність щодо російської або польської, довести, що українці не мають власної самодостатньої мови.

Ось, до прикладу, вислів скандально відомого депутата-регіонала Вадима Колесниченка: «Стараннями націоналістів українська мова перетворилася на звалище суржику, в яке влізло все, що завгодно, і тому літературної мови ми сьогодні не маємо».

Це цілковита нісенітниця, тому що суржик – це форма буття національної мови. Вона залежна від інших мовних допливів через незнання мови або через формування такого соціуму, в якому щодня стикаються різні мови. Тоді, хочеш чи не хочеш, виробляється така собі мовна прокладка між ними. Відбувається взаємопроникнення і взаємопритягання двох мовних систем. Як наслідок – маємо появу суржику, проте він не є іншою мовою, тому що вся фонетика – українська, і лексика – переважно українська.

Коли на початку 90-х зіткнулися із ситуацією поширення функціонального коду української мови, коли у вишах багато предметів уперше почали викладати українською мовою, постало питання термінології, професійної мови. Тоді у кожній ділянці було підготовлено мовну базу.

Коли візьмемо сферу художнього мовлення чи мовомислення, то маємо сотні різноманітних утворень у межах одного великого твору. Це цілком законмірний, виражений і потрібний процес. Необхідно робити такі імпульси, адже тоді мова розвивається – щодо словопоєднання і щодо словотворення.

Наприклад, письменники свого часу запропонували слово «мрія», пояснювали один одному, що воно означає, і це слово ввійшло в мову як питоме. Так само було запропоноване слово «майбутнє» замість двох слів «має бути». І ніхто через десятки років не стверджує, що воно штучно утворене! Кожне слово колись народжується і починає поступово входити у практику, пов'язується різноманітними похідними, «гніздується». Як бачимо, сьогодні існує ціле словотвірне гніздо: «майбутнє», «майбуття», «майбутність». Ніхто вже не ставить під сумнів доцільність вживання таких слів.

Коли формується літературна мова, участь письменників у її розбудові та шліфуванні надзвичайно важлива. Зрозуміло, коли літературна мова формувалася у розділеній державі, були певні відмінності у західноукраїнському та східноукраїнському варіантах, проте наші культурні діячі зуміли їх звести воедино.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні / М. Грушевський. – К., 1919. – С. 43.
2. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. / М. Грушевський. – К., 1991. – Т. 1. – С. 188–193.
3. Предрієнко В. А. Приватні листи XVIII ст. / В. А. Предрієнко. – К., 1987. – С. 7.
4. Півторак Г. Як розмовляти в стародавньому Києві / Г. Півторак // Вісник Міжнародної асоціації українців. – К., 1990. – С. 39.

Дата надходження до редакції: 02.10.2015 р.